

2. Гістарычная лексікалогія беларускай мовы / рэд. А. Я. Баханькоў, А. І. Жураўскі, М. Р. Суднік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 339 с.
3. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка ; пад рэд. Л. А. Антанюк. – 2-е выд., выпр. і дапоўн. – Мінск : Вышэйш. шк., 1993. – 445 с.
4. Словарь синонимов русского языка: в 2 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1970. – Т. 1–2.
5. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка : в 4 т. – М. : Книга, 1989. – Т. 2.
6. Филин, Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : Историко-диалектологический очерк. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – С. 616.
7. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская / Под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1975. – 543 с.

М. С. Ржавуцкая, С. С. Мароз (Беларусь)

ЗМЭНЫ Ё КАНТЭКСЦЕ ПРЫ ПАШЫРЭННІ СТРУКТУРЫ СКАЗА Ё ПЕРАКЛАДЗЕ

Творчасць, у выніку якой твор, напісаны на адной мове, узнаўляецца сродкамі другой мовы, з’яўляецца працэсам мастацкага перакладу. Сапраўдны перакладчык, як вядома, імкнецца захаваць нацыянальныя і індывідуальныя асаблівасці арыгінала, перадаць яго дух, важныя мастацкія кампаненты. «У працэсе перакладу аўтар аперыруе пэўнымі адзінкамі, аналізуе іх з мэтай разумення значэння і знаходжання для іх адпаведнікаў у мове перакладу» [3, с.154]. Міжмоўныя адпаведнікі – моўныя адзінкі арыгінала і перакладу, якія ва ўсіх або ў адным са значэнняў перадаюць «аднолькавы ці адносна аднолькавы аб’ём інфармацыі» [2, с. 65]. Работа перакладчыка можа быць у пэўнай ступені аблегчана роднасцю моў, але такая палёгка ўяўная, таму што не здымае праблемы пошуку адпаведных сродкаў у мове перакладу. У сувязі з гэтым узрастае значэнне кантэксту пры вырашэнні праблемы адпаведнасці арыгінала і перакладу, які ў прынцыпе немагчымы без пэўных трансфармацый, што назіраюцца ў змесце і структуры сказаў і могуць быць аб’ектыўнымі (апраўданымі лінгвістычнымі і экстралінгвістычнымі фактарамі, макракантэкстам і інш.) або суб’ектыўнымі. На матэрыяле твораў Івана Мележа і іх перакладу на рускую мову прааналізуем тыя кантэкстуальныя змены, якія былі выкліканы пашырэннем структуры сказа.

Пашырэнне структуры сказа ў мове перакладу выяўляецца ў выкарыстанні дабаўлення кампанентаў. Прычыны, што выклікаюць неабходнасць дабаўлення ў тэкст перакладу, могуць быць разнастайныя. Адна з іх, на думку даследчыкаў, вызначаецца як фармальная невыўленасць семантычных кампанентаў у выходнай мове. Гэта з’ява трактуецца як «эліпс» тых ці іншых семантычных кампанентаў, што «прысутнічаюць у глыбіннай структуры, пры яе трансфармацыі ў структуру павярхоўную» [1, с. 222]. У літаратуры па тэорыі перакладу называюцца і іншыя прычыны, што абумоўліваюць пашырэнне структуры сказа: адсутнасць пэўнага кампанента ў мове перакладу, адрозненні ў структуры кампанентаў і інш.

Неабходнасць удакладнення, тлумачэння незвычайнай для носбіта мовы перакладу рэаліі, апісанне невядомай дэталі, з’явы – адна з відавочных прычын пашырэння структуры сказа: Седзячы ў бульбоўніку, ён [Валодзька] цераз завалокі слёз зверага пазіраў, як яна [маці] ішла да воза («Людзі на балоце»). – Сіды на картофельном поле, он сквозь пелену слёз зверовато посматривал, как она шла к возу (пераклад Н. Кісліка). Калі Яўхіма павялі да покуту, яна [мачыха] бегла побач («Людзі на балоце»). – Когда Евхима повели

в красный угол, она бежала рядом (пераклад Н. Кісліка). Іх пасадзілі разам, Яўхіма і Ганну, на покуце («Людзі на балоце»). – Іх пасадзілі вместе, Евхима и Ганну, в красном углу (пераклад Н. Кісліка). «Корч кривы, ужэ тут ваду муці!» Мало леснікоўны!» («Людзі на балоце»). – «Корч кривой, уже и тут воду мутит! Мало лесниковой дочки!» (пераклад Н. Кісліка).

Усе кампаненты сказа, якія патрабуюць пашырэння яго структуры (бульбоўнік, покуць, леснікоўна), адносяцца да разраду так званай безэквівалентнай лексікі, таму так важны пры ўзнаўленні такіх слоў улік прагматычнага аспекту, які патрабуе ад перакладчыка добрага ведання прадметаў і з'яў, што называюцца, апісваюцца ў тэксе арыгінала.

Пашырэнне структуры сказа, увядзенне ў яго новых слоў-кампанентаў можа быць выклікана папярэднімі трансфармацыямі, лексічнымі заменаў: Ён [Васіль] быў непахісны («Людзі на балоце»). – Он был непреклонно тверд (пераклад М. Гарбачова). – Ідзі к Годлі. Штоб ёй на тым свеце сто трыццаць тры разы перавярнуцца кожны дзень! За яе паганы язык, якім яна меніць якую несусвеціцу на Нохіма («Людзі на балоце»). – Иди к Годле. Чтоб ей на том свете тридцать три раза перевернуться каждый день! За ее поганный язык, которым она плетет несусветную чушь про Нохима (пераклад Н. Кісліка). Ганна, убачыўшы яго [Яўхіма], не здзівілася, не занепакоілася... («Людзі на балоце»). – Ганна, увидев Евхима, не удивилась, не проявила беспокойства... (пераклад Н. Кісліка).

Параўнаем фармальныя кампаненты: непахісны – тверд, несусвеціца – чушь, не занепакоіцца – не проявить. Відавочна, такія замены вымушаюць перакладчыка ўводзіць дабавачныя кампаненты (непахісны – непреклонно тверд, несусвеціца – несусветная чушь, не занепакоіцца – не проявят беспокойства). Аднак у мове перакладу ёсць абсалютна адпаведныя адзінкі, зафіксаваныя перакладным слоўнікам (непахісны – непреклонен, несусвеціца – несусветица, не занепакоіцца – не забеспокоится), а таму такія трансфармацыі не апраўданы лінгвістычнымі фактарамі.

Прычына пашырэння структуры сказа можа быць і ва ўзнаўленні ў мове перакладу кампанентаў, што прапушчаны, на думку перакладчыка, у тэксе арыгінала. У гэтым выпадку важна выявіць прычыны такой непаўнаты ў зыходнай крыніцы. Калі пэўную стылістычную ролю адыгрываюць пэўныя асаблівасці граматычнай формы арыгінала, – напрыклад, яе сцісласць, паралелізм у пабудове сказаў, больш частае ўжыванне той ці іншай граматычнай формы або канструкцыі, – задачай перакладу становіцца па магчымасці поўнае ўзнаўленне гэтых рыс, а пры немагчымасці – перадача іх функцый шляхам выкарыстання аналагічных сродкаў выражэння ў тэксе перакладу.

Аналіз твораў Івана Мележа паказаў, што семантычная або стылістычная абумоўленасць лаканічнасці мовы пісьменніка не заўсёды ўлічана ў перакладзе. Звернемся да ілюстрацый: Заходзілі таварыш і яго сястра не больш двух разоў на дзень – нібы па дрывы («Мінскі напрамак»). – Друг и его сестра появлялись здесь не более двух раз в день: приходили как будто за дровами (пераклад аўтара). Грудзі напоўніў жаль, неспадзяваны і палочы... («Людзі на балоце»). – Сердце ее наполнилось печалью, неожиданной и жгучей... (пераклад Н. Кісліка). Каля агню ўкруг сядзелі стары Глушак Халімон, прзваны па-вулічанам Карчом, – сухенькі, няголены, – фарсісты Корчоў сын Яўхім і іх парабак, малады рабаваты хлопец з-за Прыпяці. Вячэралі («Людзі на балоце»). – Возле огня полукругом сидели старый Глушак Халимон, прозванный по-уличному Корчом, сухонький, небритый, форсистый Корчов сын Евхим и их батрак – молодой рябоватый парень из-за Припяти. Они ужинали (пераклад М. Гарбачова). Не застаў [Міканор Гайліса] – на двары адно грэлася слепаватая старая, якая злосна буркнула: «У полі» («Людзі на балоце»). – Не застал его –

во дворе лишь грелась подслеповатая старушка, сердито буркнувшая на вопрос Миканора о Гайлисе: «В поле» (пераклад М. Гарбачова).

Як відаць, перакладчыкі не заўсёды ўлічваюць таго, што рознага тыпу канструкцыі непаўнаты лагічныя, натуральныя ў сінтаксісе сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Акрамя таго, адзінкі зыходнай мовы больш адпавядаюць гутарковаму сінтаксісу, для якога характэрна абрывістасць, фрагментарнасць, канструкцыі часам нагадваюць пэўныя аўтарскія рэмаркі, што ў мове перакладу не ўлічваюцца.

Як паказвае аналіз матэрыялу, пашырэнне структуры сказа ў перакладзе, увядзенне дабавачнага кампанента можа прыводзіць і да зніжэння экспрэсіўнасці выказвання: Трывога і непрыхільнасць варухнуліся ў душы, прымусілі сціснуцца, нарыхтавацца да небяспекі («Людзі на балоце»). – Страх и враждебность шевельнулись в душе, заставили сжаться в комоч, приготовиться к опасности (пераклад Н. Кісліка). Хадоська аж сціснулася, згорбілася. Ледзь не згарэла – здалося, знахарка смяецца з яе! («Людзі на балоце»). – Хадоська ждалася, сгорбилася. Чуть не сгорела от стыда – показалось, знахарка смеется над ней! (пераклад М. Гарбачова). Ніколі яшчэ Кольшаў не бачыў камандзіра роты такім («Мінскі напрамак»). – Никогда еще Кольшев не видел командира роты таким суровым (пераклад Л. Ракоўскага). Пры апісанні душэўнага стану персанажаў часта аўтарам выкарыстоўваюцца недаказ, што абуджае актыўную фантазію чытача. Увядзенне ж дабавачнага кампанента (в комоч, от стыда, суровым) зніжае эмацыянальны фон адзінкі перакладу ў параўнанні з адзінкай арыгінала.

Сустракаюцца выпадкі, калі перакладчыкі ўводзяць дабаўленне, у якім заклучаецца інфармацыя, або ўжо вядомая са зместу самога сказа, або абсалютна зразумелая з кантэксту: Яўхім схамянуўся, але думка пра тое, куды пайшла Ганна, ужо не адыходзіла («Людзі на балоце»). – Евхим спохватился, но мысль о том, куда пошла Ганна, уже не оставляла его (пераклад Н. Кісліка). Васіль Дзяцел на Миканораў загад незадаволена засоп... («Людзі на балоце»). – Василь Дятел в ответ на Миканоров приказ недовольно засопел... (пераклад Н. Кісліка). У гэтыя хвіліны супакаення Ганне падумалася, што і яе крыўда, і нават Васілёва бяда – не такія ўжо і страшныя, як ёй здалося («Людзі на балоце»). – В эти минуты успокоения Ганне подумалось, что ее обиды и даже Василева беда не так уж и страшны, как ей показалось вначале (пераклад М. Гарбачова). Праз хвіліну, згорблены, ён [Миканор] тупаў ужо к балоту («Людзі на балоце»). – Через минуту, согнувшись под тяжестью ноши, он уже шагал к болоту (пераклад М. Гарбачова). Відаць, ёй [маці] проста было няёмка стаць каля сына («Людзі на балоце»). – Видно, ей просто было неловко стоять молча рядом с сыном (пераклад Н. Кісліка). Дабавачных кампанетаў (его, в ответ, вначале, под тяжестью ноши, молча) у названых выпадках лёгка можна пазбегнуць, сэнс іх абумоўлены кантэкстам, а таму прычын аб'ектыўнага характару для іх прымянення няма.

Такім чынам, пашырэнне структуры сказа можа мець як аб'ектыўныя, так і суб'ектыўныя падставы выкарыстання. Аб'ектыўныя падставы абумоўлены найперш разыходжаннем у лексічных сістэмах беларускай і рускай моў. Суб'ектыўныя падставы тлумачацца, на нашу думку, перакладчыкім успрымманнем зместу адзінкі. Аб'ектыўныя трансфармацыі ўплываюць толькі на структуру сказа, суб'ектыўныя – вядуць да пэўных сэнсавых і эмацыянальна-экспрэсіўных змен у кантэксе.

Літаратура

1. Бархударов, Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов / Л. С. Бархударов. – М : Межд. отн., 1976. – 239 с.

2. Виноградов, В. В. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. В. Виноградов. – М.: МГУ, 1978. – 172 с.
3. Ржавуцкая, М. С. Міжмоўныя адпаведнікі назваў асоб паводле знешніх і ўнутраных якасцей і ўласцівасцей (на матэрыяле лексікаграфічных крыніц) / М. С. Ржавуцкая, С. С. Мароз // «Дарагое мне – і маё – беларускае»: навуковы зборнік да 100-годдзя з дня нараджэння прафесара Ф. М. Янкоўскага / рэдкал.: Г. М. Валочка [і інш.]; навук. рэд. Д. В. Дзятко. – Ріга: ВУКІ, 2018. – С.154 – С.157.

В. У. Русак (Беларусь)

ЛЕКСІЧНЫЯ СРОДКІ АРГАНІЗАЦЫІ ІНТЭРПРЭТАЦЫЙНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ЧЫТАЧОЎ У КНІЗЕ ЯНКІ СІПАКОВА «АХВЯРНЫ ДВОР»

У гісторыі нацыянальнай літаратуры Янка Сіпакоў вядомы як пісьменнік шматграннага таленту: паэт, прэзаік, перакладчык, крытык, публіцыст. Жанравая разнастайнасць – заканамерная праява творчага даравання, сведчанне карпатлівай працы мастака слова на літаратурнай ніве. Імкненне пісьменніка да неардынарнасці і стварэння багатай палітры выяўленчых сродкаў было заўважана філолагамі. Так, С. А. Андранюк адзначаў, што Янка Сіпакоў заўсёды шукае скрытыя моўныя і слоўныя магчымасці, і падкрэсліў, што «арыгінальнасць, свежасць формы для Сіпакова пастаянны клопат. Прычым формы не дзеля формы, а формы змястоўнай, якая як найлепш дазваляе выказаць пэўную ідэю, данесці да чытача думку як ягонае адкрыццё і здзіўленне» [1, с. 6]. Л. А. Ламека, аналізуючы творы Янкі Сіпакова, заўважыла, што гэты пісьменнік «адчувае сапраўдную асалоду, унікаючы ў словаўтваральную стыхію, спасцігаючы таямніцы слова» [5, с. 7].

Творчасць Янкі Сіпакова – гэта складанае аб'яднанне думак з эмоцыямі. Менавіта гэты сінтэз нараджае мноства арыгінальных мастацкіх прыёмаў і спосабаў арганізацыі маўлення, вартых навуковага аналізу.

Апошнія дзесяцігоддзі звязаны з актывізацыяй увагі філолагаў да праблем *рэгулятыўнасці* як сістэмнай якасці мастацкага тэксту, якая заключаецца ў здольнасці кіраваць пазнаваўчай дзейнасцю чытача [8]. Н. С. Балотнава, якой належыць пастаноўка праблемы рэгулятыўнасці мастацкага тэксту, акрэсліла *рэгулятыўныя сродкі* як «сігналы, якія стымулююць псіхалагічныя імпульсы, выклікаюць «лірычныя эмоцыі» і актуалізуюць пэўныя кванты ведаў у свядомасці адрасата» [4, с. 109], а *рэгулятыўныя структуры* як узаемазвязаныя рэгулятыўныя сродкі (стылістычныя прыёмы, тыпы вылучэння) [3, с. 168]. З дапамогай рэгулятыўных сродкаў і структур выконваюцца разнастайныя псіхалагічныя аперацыі ў працэсе інтэрпрэтацыйнай дзейнасці чытача.

Выбар рэгулятыўных сродкаў і структур вызначаецца задумай і «валюячай задачай аўтара» [2, с. 357], а таму лічым правамерным меркаваць, што аўтарская работа над тэкстам праяўляецца ў свядомым выкарыстанні рэгулятываў. Пры гэтым вядучая роля ў арганізацыі пазнаваўчай дзейнасці чытача належыць лексічным рэгулятывам, паколькі менавіта лексічны ўзровень з'яўляецца асноўнай формай рэпрэзентацыі мастацкага сэнсу тэксту. Услед за даследчыцай Н. Г. Пятровай, пад *лексічным рэгулятывам* мы разумеем «сукупнасць лексічных сродкаў рэгулятыўнасці – элементаў лексічнага ўзроўню ў іх тэкставым увасабленні, свядома структураваную аўтарам па пэўным прынцыпе для арганізацыі чытацкай дзейнасці на адным з этапаў сэнсавага разгортвання тэксту» [7, с. 32].

Матэрыялам для нашага даследавання паслужылі творы арыгінальнага жанру – паэмы ў прозе з кнігі «Ахвярны двор» (1991). У якасці прадмета